

Лавринович Лілія Богданівна – доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки

Юда Іскаріот в українській та польській драмі початку ХХ ст.: версії

Лесі Українки та К. Г. Ростворовського

Роботу виконано на кафедрі теорії літератури та зарубіжної літератури ВНУ імені Лесі Українки

Стаття присвячена порівняльному аналізу драматичних творів Лесі Українки «На полі крові» та К. Г. Ростворовського «Judas z Kariothu». Твори порівнюються на сюжетно-композиційному, образному, ідейно-тематичному та ін. рівнях.

Ключові слова: традиційний сюжет, інтерпретація, образ Юди.

Лавринович Л. Б. Юда Искарот в украинской и польской драме начала ХХ века: версии Леси Украинки и К. Г. Ростворовского

Статья посвящена сравнительному анализу драматических произведений Леси Украинки «На поле крови» и К. Г. Ростворовского «Judas z Kariothu». Произведения сравниваются на сюжетно-композиционном, образном, идейно-тематическом и др. уровнях.

Ключевые слова: традиционный сюжет, интерпретация, образ Иуды.

Lavrynovych L. B. Judas Iscariot in the Ukrainian and Polish drama of the early twentieth century: the version of the Lesia Ukrainka and K.G. Rostvorovski

The article deals with the comparative analysis of dramatic works of Lesia Ukrainka «On the field of blood» and K. G. Rostvorovski «Judas z Kariothu». Product compared to the plot-compositional, figurative, ideological, thematic and other levels.

Key words: traditional subject, the interpretation, image of Judas.

Постановка проблеми. Образ Юди Іскаріота багато століть символізує у масовій свідомості зрадника, який, підбурюваний нечистим та в ім'я дрібної вигоди, виявився здатним на найстрашніший злочин. Від часу появи біблейської історії та численних апокрифів з'явилося багато усних та писемних версій зрадництва Юди, проте особливою увагою до цього образу характеризувався період межі ХІХ – ХХ століть, коли на тлі вагомих суспільних зрушень тема зрадництва, як і його мотивів, виявилася на часі. Образ найвідомішого зрадника виявляється особливо містким для реалізації творчих задумів письменників, серед яких К. Кюхлер, Ф.Голендер, Т. Гедберг, М. Голованов, Л. Андрєєв, О. Ремізов та ін. Долучилися до інтерпретації образу Юди українська авторка Леся Українка («На полі крові», 1909) та відомий польський драматург Кароль Губерт Ростворовський («Judas z Kariothu», 1913).

Драматичний діалог Лесі Українки «На полі крові» неодноразово

досліджувався як в історико-літературних, так і в компаративних літературознавчих працях (див., зокрема: М. Моклиця, В. Антофійчук, П. Мірошніченко, Л. Боярська, М. Кудрявцев, О. Кузьма та ін.). Проте польський контекст драми письменниці не ставав об'єктом зацікавлення літературознавців. Наша мета – зіставити особливості потрактування мотиву біблійного Юди у творчості української та польського авторів.

Виклад основного матеріалу. Як і в інших європейських літературах межі ХІХ – ХХ століть, у Польщі цього часу звернення до біблійних мотивів було особливо відчутне. Варто пригадати поезії Я. Каспровича «Judasz», С. Кораб-Бжозовського «Ostatnia Wieczerza», драматичні твори К. Пшерви-Тетмаєра «Judasz», Г. Даниловського «Maria Magdalena», А. Шандлеровського «Maria z Magdali», оповідання А. Немоевського «Przeklęty» та ін. Історико-філософська драма К. Г. Ростворовського «Judasz z Kariothu» (1913) є одним із найскравіших творів автора, який після смерті С. Виспянського вважався в Польщі найпотужнішим драматургом, та згодом був забутий, як зауважують сучасні дослідники, через молодопольську поетику драм та політичний консерватизм [5]. Загальним місцем історико-літературних досліджень (і не лише польських [див., напр.: 4, 50]) є традиційне формулювання-згадка про те, що, використовуючи хрестоматійні євангельські та історичні сюжети, Ростворовський розглядав «позачасові» суспільні проблеми, намагаючись через притчі та алегорії вивести психологічні закони, які пояснюють характери та вчинки людей. Загалом погоджуючись із цим твердженням, спробуємо його деталізувати, апелюючи до компаративного аналізу творів К. Г. Ростворовського та Лесі Українки, які, окрім закономірного в ситуації посилення на спільне джерело мотивно-сюжетного рівня зіставлення, претендують на порівняльний аналіз багаторівневої структури творів (жанрова форма, композиція, образна система тощо).

Перша відмінність, яка відразу впадає в очі при зіставленні драматичних творів, – різний підхід до втілення індивідуально авторської концепції в образних системах творів. Коли в Лесі Українки лише два персонажі (що,

зрештою, і визначає основу жанрової природи твору – драматичний діалог), то К. Г. Ростворовський значно «щедріший» на дійових осіб (у драмі 35 персонажів: окрім Юди та його дружини Рахілі, тут знаходимо всіх апостолів, трьох єрусалимських псевдопілігримів, які шпигують на християн, кількох жінок-християнок, а також великі групи садукеев та фарисеев, на фоні ідеологічних змагань та не без допомоги яких і відбувається акт зради Христа; а у фіналі твору з'являється і сам зраджений Юдою Ісус). Мета К. Г. Ростворовського – показати зріз суспільства, середовища, яке каталізувало вибір Юди, спонукало його до зради. Крім того, задум драматурга значно ширший, ніж у Лесі Українки. Польський дослідник Я. Попель говорить про три основні тематичні плани «Judasza z Kariothu»: перший, найменш конкретний, – світ релігійного екстазу, Христа, його науки та його послідовників; другий – історичний – тема протиборства садукеев та фарисеев і гнобленого через них люду; третій, найважливіший, – власне Юдина зрада [див. про це: 6, 17].

Такий підхід вимагає розлогої сюжетно-композиційної форми. П'ятиактна драма демонструє процес поступового Юдиного відступництва на широкому історичному тлі. Юда в К. Г. Ростворовського – практична, раціональна людина, яка долучається до християн з надією, що Ісус стане справжнім правителем, а отже, це дасть можливість йому самому зробити бажану кар'єру, здобути багатство і владу. Звичайно, щирої віри в месіанство Христа Юда не має, а приєднується до Ісусової спільноти ще й через дружину Рахіль, яка показана К. Г. Ростворовським екзальтованою, фанатичною послідовницею нового вчення, яка, до того ж, ясновидчо пророкує чоловікові поганий кінець через слабку віру та сумнів у Спасителі.

Спровокований вмовляннями, Юда щиро намагається наблизити Ісусову перемогу, організовуючи його тріумфальний в'їзд в Єрусалим. Коли він бачить, що зібраний біля міста натовп втрачає віру в Ісусові проповіді, то вирішує заохочувати людей відвертим обманом, розповідаючи про чудеса, яких Спаситель не творив, та обіцяючи всіляке процвітання у вірі. Проте в душі Юди

швидко народжується страх, і він публічно висловлює сумніви в Ісусі, стверджуючи, що хоче жити, а справжнє життя – лише тут і тепер. На цьому етапі у творі виникає мотив пурпурового плаща (пурпурний плащ – багряниця, тобто одяг червоного кольору, знак царської гідності, в нього, насміхаючись, одягнули Христа перед стратою), який Юда бере з рук шпигуна Езри, перевдягненого в одяг пілігрима, і тим самим робить перший крок на шляху христопродавства. Кожен крок дається Юді важко, бо здійснює його він у страху та сумніві, проте видається, що цей сумнів не морального характеру, а, швидше, прорахунок – як вчинити так, щоб вигідніше вийти з тієї чи іншої ситуації. З іншого боку, Юдин сумнів у Христі є результатом його спотвореного уявлення про нове вчення. Спонукувані саме його настановами, представники галілейської та єрусалимської громади ставлять перед апостолами суто соціальні вимоги – про суспільну рівність, відміну десятини і покарання. Єрусалимська юрба більше подібна на стихійних бунтарів, аніж на послідовників нової віри. Юда боїться і цього озлобленого натовпу.

Коли садукєї звинуватять героя в підбурюванні людей, то в їх середовищі виникне ідея про те, що саме Юда повинен зрадити Ісуса, інакше сам буде страчений. Герой шукає шляхи до відступу, та не знаходить, що дає можливість Елеазару на питання Езри «*Dał się złapać?*» відповісти «*To jest człowiek... nash*» [6, 131]. Таким чином, за Ростворовським, Юда великою мірою є іграшкою в руках обставин, його вчинки є наслідком чужих напучувань та власної слабкості. Чоловік, якому ніколи від життя не треба було багато (лейтмотивом у творі звучать Юдині слова про його дрібний торг – магазинчик з різним крамом, про те, що він завжди ревно виконував свої обов'язки і що сусіди та випадкові перехожі поважали його за совісність і сумлінність), раптом втрапивши у вир нових ідей, вирішив змінити своє життя на краще – як це собі розумів. Проте Рахіль, переконана християнка, заперечуючи Магдалені, котра натякає на Юдину покуту, чітко розставляє акценти:

Pokutę czyni, który błądzi.

A on nie błądzi, jeno tchórz [6, 133].

І далі:

On zły. Za prawdą szedł dla chleba:

Chciał na wysokim siąść urządzie [6, 133].

За словами Рахіль, страх і пожадливість, а не сумніви ведуть Юду до великого гріха, і те, що він свідомо дунив людей задля своєї користі, поширюючи слово правди, руйнує в ньому людське начало:

On kłamał, póki Prawdę szeryl,

Póki w zwycięstwo Prawdy wierzył...

On kłamał Prawdę, a nie Kłam [6, 134].

Рахіль говорить про найбільшу біду не лише Юди, а й подібних до нього людей, життя яких проходить повз них через те, що їх «достоїнність їсть болото»:

Którym biada!

Których dostojność młóto jada!

Którzy zwróceni chciwą twarzą

w stronę trochy ryb, kołaczy,

kupczą, liczą, mierzą, ważą,

gdy za plecami, w gwiazd świeczniku,

ostatni płomień się dopala

i życie, jako morska fala,

przechodzi mimo nie przeżyte! [6, 136 – 137].

Проте сама Рахіль, добре розуміючи, на яку долю такою позицією прирікає себе Юда, до кінця залишається відданою своєму чоловікові і готова як дружина разом із ним спокутувати його гріх (наскрізний мотив спільної спокути з вуст Рахіль, очевидно, – данина католицькій прихильності автора, адже у християнстві сім'я – «мала Церква», члени якої пов'язані не тільки спільністю побуту, взаємною допомогою, а й моральною та правовою відповідальністю):

Ja z nim. Obojeśmy zatruci:

Nam jedna dola: jeden ślub [6, 136].

Юда відмовляється чути слова дружини, виправдовує себе, а її осуд тлумачить як відступництво, і це ще далі штовхає його у гріх.

Зображаючи раду синедріону в четвертому акті драми, К. Г. Ростворовський демонструє представників двох протиборчих давньоєврейських релігійно-філософських шкіл – садукеев та фарисеев. Боротьба між цими школами та різка протилежність у їхніх поглядах і прагненнях становить головний зміст історичного життя єврейського народу періоду появи християнства. Автор показує суперечку, взаємні дорікання у всіх можливих гріхах. Проте сперечальники спільні в думці про небезпеку Ісусової проповіді, бо

Nazarejczyk obiecuje!

Naszą władzę nam wytyka! [6, 160]

Незважаючи на власні егоїстичні рахунки з Ісусовим вченням, фарисееві та садукееві досить точно описують причину масовості раннього християнства, вказуючи, що, як і у випадку з Юдою, багато послідовників Ісуса сподівалися отримати від нього не те, що він їм пропонував:

Nie darmo naucza:

«kto się poniża, wywyższon będzie».

Niby to w niebie. Wybieg zły.

Nadzieja zawsze jest nadzieją.

A czy nadzieją jawa czy sny,

czy sobie tę ziemię czy niebo obierze,

ażeby na wyższej rozpierać się grzędzie,

fraszki! Wielmożność służy za cel.

Ty dzisiaj? Dobrze. Jutro się dzieł! [6, 162]

Так чи інакше, садукееві та фарисееві об'єднує потреба в Юді, який видасть Ісуса. Чоловік зломлений, благає не робити його зрадником, проте, наляканий можливістю страти, не має сили бути твердим у протистоянні гріху. Кульмінаційним моментом акту є поява Рахілі, яку після зізнання перед синедріоном у приналежності до християн засуджено до смертної кари.

Бажання Юди жити будь-що, страх смерті керують його остаточним вибором.

П'ятий акт зображає таємну вечерю. Ісус пішов спати, апостоли все ще сидять за столом та розмовляють. Юда плутано намагається попередити про небезпеку, виглядає повністю розчавленим, та згодом таки йде робити свою чорну справу. Після скоєного, повернувшись до вечері, Юда зустрічає Христа й, усвідомлюючи міру власного руйнування, відсторонюється від апостолів, відмежовуючи себе від них словами про Ісуса: «*I zamieszka... między wami*» [6, 234], які є парафразою слів з Євангелії від Івана: «І слово сталося тілом, і перебувало між нами» (Ів. 1:14).

Як бачимо, у К. Г. Ростворовського трагедія Юди-зрадника розгортається перед очима читача / глядача. У Лесі Українки спостерігаємо протилежний підхід до образної системи та сюжетно-композиційної форми твору. По-перше, українська письменниця до мінімуму зводить кількість персонажів. Пригадаймо: у більш ранньому автографі драматичного діалогу були ще три персонажі – жінки-мироносиці Сусанна, Марія та Саломея. Проте авторка в листі до редакції «Літературно-наукового вісника» просить зробити зміни, зокрема відкинути весь діалог Юди з ними, пояснюючи це зміною основної концепції твору.

Врешті, навіть Прочанин у драматичному діалозі «На полі крові» є до певної міри факультативним персонажем, який лише формально, в межах драматичного діалогу каталізує емоції Юди, спонукає його до саморозкриття. Тому в ідеалі авторського задуму Прочанин міг би бути взагалі відсутній, коли б не форма драматичного твору (врешті, одна з останніх театральних постановок Українчиного драматичного діалогу, здійснена творчою майстернею «Театр у кошику», довела цю думку до логічного завершення – у моновиставі один актор виконує ролі обох персонажів: Прочанин з'являється Юді як внутрішній голос сумління, й анатомія зради досліджується на тлі самоаналізу героя).

Крім того, у Лесі Українки спостерігаємо використання прийому оберненої хронології. Коли відбувається подія, зображена в драматичному

діалозі, то все найважливіше вже сталось. Логічно припустити, що уроки з ситуації зради мають бути зроблені (на відміну від героя К. Г. Ростворовського, де все відбувається на очах у читача / глядача, а отже, його Юда діє до певної міри у стані афекту, заскочений виром подій). Ця ситуація пред'являє особливі вимоги до Українчиного героя, звужуючи коло хибних, неточних мотивацій.

Суттєву відмінність у творчому підході української та польського авторів спостерігаємо і в зображенні топосів. У Лесі Українки простір замкнений (уся дія твору відбувається на Юдиній нивці *«серед колючих хащів та червонястого бур'яну»*). У К. Г. Ростворовського кожен акт відбувається в різних знакових для християн місцях (Капернаум, Генісаретське озеро, Оливкова гора біля Єрусалиму, долина Цедрон, місце Таємної вечері, освячене самим Христом тощо). Тим самим автор гранично символізує топос твору, розширюючи його до розмірів сакрального всесвіту.

Суттєво відрізняються і темпоральні характеристики драматичних творів української та польського авторів. Коли у драмі К. Г. Ростворовського спостерігаємо поетику лінійного часу (в оповіді він проявляє себе у вигляді послідовних моментів – атрибутів розгортання психології героя, характер якого показаний в розвитку; Юда у фіналі твору не тотожний собі на початку твору), то в драматичному діалозі Лесі Українки Юдин час не такий. Після акту хриstopродавства він не рухається лінійно, тобто не дає можливості героєві щось змінити ні в собі, ні в ситуації, в якій він опинився, всі можливості залишилися за перейденим рубіконом зради.

У Лесі Українки подієва канва твору, як і мізансцени, скупа, все відбувається, образо-твориться, оприявнюється через монологи Юди, який згадує (пам'ять обернена в минуле). Юда вже зрадив і залишився жити (тобто він виявився *здатним* жити після мерзенного гріха). Тому тепер постфактум намагається виправдати себе принаймні у свої очах – і досі ображений на Месію. Він розуміє, що вчинив гріх, але не здатен (не хоче, не наважується) усвідомити, наскільки страшний цей гріх. І тому залишається в культурній пам'яті хриstopродавцем на віки (навіть прощений Месією).

Як не парадоксально це виглядає в контексті тверджень про потужний католицький струмінь у всій творчості Ростворовського (прикладом чому є й аналізований твір), а також в контексті різнотлумачень Українчиного християнства / антихристиянства, Юда Лесі Українки видається літературним героєм з психологічною мотивацією, яка ґрунтується на ближчому до християнського уявленні про гріх. Справа не в тому, що зрадив свого Учителя, хай навіть Сина Божого, – справа в тому, що зруйнував себе зрадою і виявився нездатним, переступивши цей рубікон, усвідомити своє моральне становище і зробити хоч які кроки для того, щоб змінити ситуацію – врятувати власну душу. Тому за злочин і кара – безкінечні (пригадаймо, мізансцени на початку і в кінці драматичного діалогу майже ідентичні, вони його обрамлюють, замикаючи час твору до вічного кола, циклічності: Юда, «не розгинаючись», «працює до нестями») самотність і важка праця без плоду. Пекло, створене самим Юдою.

У Біблії Юда, отримавши 30 срібняків, повісився. Причини його вчинку у Святому Письмі не тлумачаться. Яка мотивація біблійного Юди – ця інформація залишається «за кадром», тому інтерпретації можуть бути різні.

Самовбивство як покаяння? Чи нездатність жити з усвідомленням власної гріховності (наскрізна тема К. Г. Ростворовського – людська недосконалість і гріховність, нездатність «людини середньої міри» дорівнятися до християнського ідеалу, тому коли подібні персонажі втрапляють в ситуацію боротьби з великою ідеєю, в ситуацію вибору між мучеництвом та нікчемністю, вони закономірно йдуть найпростішим шляхом – згубним). Юда К. Г. Ростворовського, як і Українчин герой, не показаний в акті самовбивства. Дія драми завершується в момент його прозріння, подальші вчинки зрадника залишаються за межами твору: основна мета автора полягала не в зображенні самооцінки Юди, а в констатації слабкості героя, тому мотив страху та недосконалості людської природи (і не лише Юдиної) є ключовим у творі. Таким чином, можна стверджувати, що трагедія Юди у К. Г. Ростворовського – трагедія маленької людини, мрії якої про щастя не виходять за межі

дрібноміщанських ідеалів.

Українчин Юда неспівмірно сильніший, якщо розум та амбіції дають силу. Бо таки мав великі амбіції. Пригадаймо, як герой описує своє бачення раю:

*Все марилось мені – то райська брама,
то золотий престол, а на престолі
Месія в образі того промовця,
неначе судить він живих і мертвих...
коло престолу гурт його обранців,
щасливих, радісних, і їм слугують
народи всього світу залюбки...
безмежна щастя їхнього облада... [3, 148].*

Як бачимо, в уявленні Юди рай більше схожий на чітку ієрархію монархічно-патріархального типу, де обрані поруч із Месією, наділеним правом судити, і де їм «слугують народи всього світу».

Ведучи мову про драматичний діалог Лесі Українки «На полі крові», дослідники часто висловлюють думку по Юдину зраду як зумовлену передусім власницькою чи обивательською психологією [див., напр.: 2, 7; 1, 17]. Вочевидь, цей компонент не можна виключати з поля зору, та не останню роль в Юдиній мотивації відіграють більш амбітні інтенції: не просто суспільні статки чи політиканство вабить героя Лесі Українки, його мета – влада над «народами». Тому трагедія Юди в українській письменниці – трагедія людини, яка була наділена більшим і яка прагнула більшого, ніж герой К. Г. Ростворовського. Мета Лесі Українки – показати духовну неспроможність навіть сильної та здатної до розвитку людини, коли вона загерметизована в уявленні про щастя як владу і мислить категоріями суспільної вищості та ситого комфорту.

Висновки. Пропонуючи власні версії зради Юди, Леся Українка та К. Г. Ростворовський виходять з різних принципів побудови художнього тексту на жанровому, сюжетно-композиційному, часопросторовому, образному та ін.

рівнях. Формо-змістова єдність у кожному з драматичних творів втілює індивідуально авторські уявлення про психологічні мотиви зради Юди. Коли в героя К. Г. Ростворовського спонукою до зради є страх та дрібноміщанська мораль, то причиною хриstopродавства в Українчиного Юди є образа за невинувдані сподівання, викликані хибним розумінням нового вчення. Спільним для обидвох версій є мотив комунікативного розриву (чіткіше прописаний у Лесі Українки) між Месією та його послідовниками. Зрозуміти Вчителя – означає подивитися на світ його очима (в постмодерністській інтерпретації – очима Іншого). Ні Юда Лесі Українки, ні Юда К. Г. Ростворовського не виявилися здатними на це.

Дешифрування та інтерпретація біблійних текстів – тест на письменницьку зрілість. Лише високий аристократизм духу автора та відчуття відповідальності за власне слово можуть тут бути запорукою його творчої компетенції. І Леся Українка, і К. Г. Ростворовський успішно цей тест пройшли. Їхні герої є та будуть нагадуванням багатьом поколінням читачів про те, що найважчі злочини можуть проростати на ґрунті звичних людських бажань та емоцій – страху і жадання влади.

Література

1. Антофійчук В. І. Своєрідність трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ століття : Автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.01.01 / Володимир Іванович Антофійчук. – К., 2002. – 37 с.
2. Банацька Н. А. Християнські мотиви та образи в драматургії Лесі Українки (морально-ціннісні аспекти) : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Наталія Анатоліївна Банацька. – К., 2000. – 16 с.
3. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 5. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1976. – 335 с.
4. Хорев В. А. Польская література ХХ века : 1890 – 1990 / Виктор Александрович Хорев. – М. : Индрик, 2009. – 352 с.
5. Czartoryski-Sziler, Piotr. Karol Hubert Rostworowski. Chrześcijański Sofokles [Електронний ресурс] / Piotr Czartoryski-Sziler // Nasz Dziennik. 4 lutego 2003. – Режим доступу : // http://www.teatry.art.pl/portrety/roztworowski_kh/chrzescijanskis.htm
6. Rostworowski K. H. Wybór dramatów : oprac. Jacek Popiel / Karol Hubert Rostworowski. – Wrocław, Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992. – 573 s.